

บทที่ 4

สรุป อภิปราย และข้อเสนอแนะ

สรุปและอภิปรายผล

งานวิจัยนี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษางานเขียนประเภทเรื่องสั้นของนิคม รวยยาว ในสองยุค คือ ยุคแสงทหา (2510 – 2516) และ ยุคศัตรูที่ลื่นไหล (2525 – 2527) จนถึงปัจจุบัน (2542) ในแง่พัฒนาการทางความคิดและกลวิธีการประพันธ์ อีกทั้งคุณค่าทางปัญญาและคุณค่าทางวรรณศิลป์ของงาน

ผลการวิจัยพบว่า เรื่องสั้นของนิคม ในยุคแสงทหา เอาใจใส่ต่อปัญหาของคน ศักยภาพของคน และคุณค่าของคน นิคมชี้ว่าปัญหาของคนมีมูลเหตุ 2 ประการ คือ ปัจจัยทางสังคมและความอ่อนแอภายในจิตใจ ในมูลเหตุประการแรก สภาพสังคมและเศรษฐกิจ ทั้งที่เกิดจากการพัฒนาเศรษฐกิจ ธรรมชาติที่ไม่อำนวย ปัญหาความยากจนเป็นข้อจำกัดที่ก่อให้เกิดความทุกข์ และทำให้คนดิ้นรนเพื่อความอยู่รอดจนอาจทำร้ายผู้อื่นอย่างไม่จู้จี้คิด ส่วนการเอาใจเอาเปรียบของคนด้วยกันก็ยิ่งซ้ำเติมปัญหาให้หนักหน่วงขึ้น นิคมเห็นว่าในสังคมที่ผู้ปกครองและองค์กรของรัฐไม่ได้กระทำหน้าที่อย่างเหมาะสม ผู้คนย่อมขาดหลักประกันในชีวิต เขาได้แสดงปัญหานี้หลายระดับตั้งแต่ในสังคมเล็ก ๆ จนถึงการคุกคามของมหาอำนาจข้ามทวีป

นอกจากปัจจัยภายนอกจะสร้างข้อจำกัดแก่มนุษย์แล้ว เมื่อพิจารณาการวิจารณ์พฤติกรรมของชานา ใน “คนบนต้นไม้” (2510) ที่แฝงอยู่ กล่าวได้ว่าความอ่อนแอภายในจิตใจเป็นปัญหาสำคัญกว่า ถึงแม้มีปัญหาภายนอกเพียงใด หากมีใจเข้มแข็งและมีหลักยึดเหนี่ยวบุคคลก็อาจจะยืนหยัดอยู่ได้ ดังเช่นเรื่อง “ศึก” (2512) ความบกพร่องด้านจริยธรรม เช่นการขาดเมตตากรุณาเพราะความโลภ เป็นที่มาของความโหดร้ายดังปรากฏในเรื่องสั้น “ความเปลี่ยนแปลง” (2514) โดยไม่อาจกล่าวโทษความไม่เป็นธรรมทางสังคม

นิคมเน้นความสำคัญของปัญญาหรือความรู้จริงอย่างถ่องแท้ เขาจึงสื่อสารว่าความไม่เข้าใจตัวเองซึ่งเป็นสิ่งเดียวกับความไม่เข้าใจระบบธรรมชาตินั้น ก็สร้างหายนะแก่มนุษย์ได้ ดังเห็นจาก “มากับลมฝน” (2512) ในเรื่องเดียวกันนี้ นิคมได้เสนอทัศนะแย้งความคิดแปลกแยกกับสังคมโดยชี้ว่า การหลีกเลี่ยงปัญหาหรือปฏิเสธสังคมมิใช่ทางออกของปัญหา นิคมโต้แย้งการยึดมั่นความคิดใดความคิดหนึ่งอย่างสุดโต่ง โดยไม่คำนึงถึงสภาพจริงของสังคม ตรงกันข้ามบุคคลควรทำความเข้าใจชีวิตและดำรงตนร่วมกับผู้อื่น ประกอบกับความเชื่อมั่นว่าจะสามารถแก้ไขปัญหาได้ ด้วยความรู้ความเข้าใจของคนที่เป็นสัตว์สังคม

การหาทางออกเมื่อเผชิญปัญหา ปรากฏเป็นสามแนวทางคือ ยอมจำนนต่อเงื่อนไขของสังคม และยอมตกอยู่ในวงจรแห่งการเบียดเบียนด้วยการกระทำต่อผู้อ่อนแอกว่า เพราะไม่ได้ถูกคิด เช่น “คนบนต้นไม้” หรือการฝากความหวังไว้กับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ และพึ่งพาสิ่งเหนือธรรมชาติ ซึ่งละเลยศักยภาพของมนุษย์เช่น “ต้นทาง” (2516) ส่วนแนวทางที่สามคือการยืนหยัดต่อสู้โดยคงคุณค่าและศักดิ์ศรีของความเป็นคน ซึ่งเป็นแนวทางที่ให้พลังปัญญาว่าบุคคลสามารถแปรความรู้เท่าทันต่อปัญหา และเสริมสร้างความเชื่อมั่นในคุณค่าในแนวทางของตนเป็นหลักยึดเหนี่ยว ดังเห็นใน “ศึก” และ “ฝันแล้ง” (2516)

แม้นิคมแสดงปัญหาทั้งที่เกิดจากตัวคนและสิ่งแวดล้อม แต่เขาก็เชื่อมั่นว่าบุคคลมีศักยภาพในการจัดความเวลาเพื่อดำรงอยู่อย่างรู้เท่าทัน โดยอาศัยการเรียนรู้ชีวิตธรรมชาติและสังคม ศักยภาพของคนที่ปรากฏในเรื่องสั้นยุคนี้ ได้แก่ การต่อสู้กับอำนาจฝ่ายต่ำ การเรียนรู้ ความเป็นตัวของตัวเอง และการขบคิดและการใช้เหตุผล นิคมยืนยันว่าความรู้ที่เหมาะสมเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับความอยู่รอด ความรู้ที่สำคัญคือ คนเป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ แต่ต้องมีความสัมพันธ์กับผู้อื่นในฐานะเพื่อนมนุษย์ด้วย เขาเชื่อมั่นในสติปัญญาที่จะกำหนดวิธีการและเป้าหมายที่พึงมี แทนที่จะปล่อยตนให้หลงใหลกับความมกมายไม่ว่าสิ่งเหนือธรรมชาติหรือคำชวนเชื่อเรื่องการพัฒนาของรัฐ นิคมชี้ว่า ท่ามกลางสังคมซึ่งหลงเชื่อเรื่องสิ่งไร้เหตุผล การกำหนดแนวทางของบุคคลด้วยตนเองเป็นสิ่งจำเป็น อีกทั้งผู้ที่ต่อต้านค่านิยมที่เป็นปฏิปักษ์ต่อคุณค่าของชีวิต ต้องมีทัศนะใหม่ที่เจาะลึกจนเห็นต้นตอของปัญหา การมองปัญหาอย่างมีเหตุมีผลของตัวละครใน “ปล่อยนก” (2514) และ “ต้นทาง” กระตุ้นให้ผู้อ่านได้เพ่งพินิจความจริงที่ถูกลืมมองข้ามเพราะกระทำตามๆ กันไป

เนื้อหาที่แสดงความสำคัญของความรู้ บ่งชี้ว่านิคมเชื่อมั่นในศักยภาพการเรียนรู้ กล่าวคือ แม้มีทุกขอันเกิดจากความหยิ่งรู้จำกัด แต่คนเราก็ฝ่าฟันอุปสรรคด้วยจิตใจอันเข้มแข็ง บ่งชี้ว่าแม้สังคมเลวร้ายเพียงใด หากคนไม่ละทิ้งคุณธรรมหรือสัญชาตญาณใฝ่ดี อีกทั้งยังสามารถรักษาหรือดำรงสายสัมพันธ์ของคนกับคน ความเห็นอกเห็นใจ ความรักและความเมตตา ความกตัญญูและความกล้าหาญไว้ได้ คุณธรรมก็จะปลูกพลอบให้บุคคลยืนหยัดต่อสู้ท่ามกลางความผันผวนของชีวิตได้ ขณะเดียวกันนิคมเห็นว่า แม้การจัดการปัญหาชีวิตเป็นสิ่งจำเป็น แต่ก็ควรสนใจสังคมด้วย เพราะความสำนึกกับผิดชอบเป็นคุณค่าที่ช่วยจรรโลงสังคมให้ดำรงอยู่ อีกทั้งความสำนึกเชิงมนุษยธรรมที่แผ่อแผ่แก่เพื่อนมนุษย์โดยปราศจากเส้นแบ่งใด ๆ ก็แสดงคุณค่าของคุณธรรมและการต่อต้านการคุกคามของมหาอำนาจ

ส่วนเรื่องสั้นในยุคศตวรรษที่สิ้นโหลจนถึงปัจจุบัน (2525 – 2527, 2542) แสดงให้เห็นว่านิคมได้ครุ่นคิดถึงปัญหาการดำรงอยู่อย่างมีศักดิ์ศรีของมนุษย์อย่างจริงจังและรอบด้านมากขึ้น กล่าวได้ว่านิคมไม่เคยผูกพันตัวเองกับระบบความคิดเรื่องการต่อสู้ระหว่างชนชั้นอย่างที่เน้นกันในวรรณกรรมเพื่อชีวิต ความคิดของเขาจึงไม่เจาะจงเฉพาะปัญหาการกดขี่หรือเอารัดเอาเปรียบที่คนจนตกเป็นผู้ถูกกระทำเท่านั้น แต่ในแง่ที่สิ่งนี้เป็นความจริงส่วนหนึ่งที่หลีกเลี่ยงได้ยาก

นิคมก็ยังมีวิธีมองปัญหาอย่างถ่องแท้ จึงได้แสดงความซับซ้อนของปัญหาที่ชวนขบคิด นอกจากปัญหาและปฏิบัติของมนุษย์ นิคมยังแสดงศักยภาพและคุณค่าของมนุษย์อย่างลุ่มลึกมากขึ้น

เรื่องสั้นของนิคมในระยะ 2525 เป็นต้นมา ได้แสดงปัญหาของคนและปฏิบัติของคน โดยเพิ่มความรุนแรงของปัญหาที่ผูกโยงกับชะตากรรม ท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีในสามประเด็น ดังนี้ ความยากจนและความไม่เป็นธรรมทางสังคม ธรรมชาติภายในกับค่านิยมของสังคม และการขาดความเข้าใจแก่นแท้ของชีวิต

นิคมได้ย้ำความจริงที่ยังไม่เปลี่ยนแปลงว่า ฐานะทางเศรษฐกิจของคนจนเป็นข้อจำกัดที่ทำให้คนเหล่านั้นมีทางเลือกน้อยจนถึงไม่อาจเลือกได้ โดยเฉพาะเมื่อระบบเศรษฐกิจสังคมซับซ้อนขึ้น มีการแก่งแย่งทรัพยากรธรรมชาติรุนแรงขึ้น การไร้อำนาจต่อรองของคนจนส่งผลเป็นภาวะจำยอม โดยเฉพาะเมื่อเผชิญกับอำนาจของผู้มีสถานะเหนือกว่า ทั้งทางกฎหมาย การปกครองหรือทางการเงิน ชีวิตของคนจนจึงดูไร้ค่า ดังเช่น “บายของหมอกควัน” (2525) และ “เป็นลม” (2527) ความตายของตัวละครบ่งชี้ว่า มีความรุนแรงของปัญหาที่คนกระทำต่อกันอย่างเฉยเมย มากกว่าการเน้นเฉพาะความขัดสนทางเศรษฐกิจของตัวละคร และดูเหมือนวิธีการนี้มีพลังโน้มน้าวให้ผู้อ่านเห็นใจตัวละคร และครุ่นคิดถึงการกระทำของคนด้วยกันที่บ่งชี้ความโหดร้ายของคนที่สวนทางกับความเจริญและการพัฒนาทางวัตถุ การปล่อยให้อาวุธตัดสินการดำรงอยู่ของคนในสังคมที่มีปัญหาเช่นนี้ แสดงว่ามนุษย์ธรรมไม่มีอยู่จริง การกระตุ้นสำนึกเชิงจริยธรรมด้วยความน่าหดหู่ ที่ดูเหมือนกลายเป็นเรื่องธรรมดาในเรื่องสั้นทั้งสองนี้ แสดงว่าสิ่งที่ เป็นปฏิบัติของชีวิตคนเล็กๆ ก็คือสภาพที่ดูเหมือนปกติแต่หาเหตุผลชัดเจนไม่ได้

นิคมได้เน้นย้ำความรุนแรงของปัญหาที่คนยากจนไม่มีสิทธิ์ตามที่พึงมีพึงได้ของตนและต้องยอมรับสภาพที่เป็นอยู่อย่างปวดร้าวใจ ดังเรื่องสั้น “บายของหมอกควัน” ที่เจ้าหน้าที่ตำรวจยึดแรชของกลุ่มชาวบ้านไปต่อหน้าต่อตา โดยไม่แยแสว่าแลกมาด้วยชีวิต ในตอนจบของเรื่องสั้น นิคมได้แสดงให้เห็นว่า ผู้ที่สร้างปัญหาอาจมิใช่ผู้ร้ายซึ่งคุกคามชีวิตเท่านั้น แต่ศัตรูของประชาชนอาจหมายถึงประชาชนด้วยกันเองและผู้ที่มีสิทธิ์มีเสียงในสังคม เช่นเจ้าหน้าที่ที่ละเลยหน้าที่ และฉกชิงผลประโยชน์จากประชาชนผู้ต้องการการพิทักษ์ดูแล โดยไม่คำนึงถึงความรู้สึกของเขาเหล่านั้นที่ตกอยู่ในความมืดมน น่าสังเกตว่านิคมแสดงปัญหาซับซ้อนขึ้น ตัวละครไม่แบ่งแยกฝ่ายดีฝ่ายชั่วออกจากกันได้อย่างชัดเจน แสดงความเข้าใจความจริงที่ว่า คนมีทั้งส่วนที่ดีและชั่วร้าย เป็นการยากที่จะแบ่งแยกความดีความชั่วออกจากกันได้อย่างเด็ดขาด

ความตระหนักข้อนี้เป็นผลมาจากความครุ่นคิดของนิคม ตั้งแต่ยุคแสวงหาดังเห็นใน “คนบนต้นไม้” ที่ชวานาซึ่งถูกกระทำก็ยังคงกลายเป็นผู้กระทำ เพราะลืมนึกถึงความเห็นใจต่อชีวิตอื่น เมื่อผ่านช่วงเวลาแห่งการเรียนรู้ความผิดพลาดจากเหตุการณ์นองเลือดทางการเมือง (2516, 2519) เห็นได้ว่าผลงานเรื่องสั้นทั้งสองเรื่อง หลังจากที่ถูกเขียนไป 9 ปีในช่วงแรก มีขนาดยาวขึ้นด้วยรายละเอียด ที่กระตุ้นให้ผู้อ่านใคร่ครวญมากขึ้น

ในสภาพสังคมที่คนเล็ก ๆ ต้องเสี่ยงทำมาหากินอย่างหมิ่นเหม่ต่อกฎหมาย จะหวังพึ่งหน่วยงานราชการก็ไม่ได้ ชาวบ้านต้องพึ่งพาตัวเองและปลอบใจกันเอง นิคมแสดงว่า ปัญหาความยากจนและความไม่เป็นธรรมยิ่งเชื่อมโยงกับปัญหาการขาดหลักประกันในชีวิตและการคุกคามของคนต่อคนที่ซับซ้อนขึ้น สิ่งที่น่าสนใจคือ การนำฉากในชนบทภาคใต้ ที่มีปัญหาความไม่ปลอดภัยในชีวิตมาแสดงในเรื่องสั้น ส่วนหนึ่งเป็นไปได้ว่า เขียนขึ้นจากการเฝ้าสังเกตประสบการณ์ตรงของผู้ที่ประสบปัญหาและความขัดแย้งในสังคมเช่นนี้

ดูเหมือนว่า ระบบสังคมเป็นความจริงที่ปรากฏภายนอก ความบกพร่องภายในจิตใจน่าจะเป็นต้นตอของปัญหาที่สร้างความทุกข์แก่คนและสังคม เรื่องสั้นของเขาตั้งแต่ 2525 เป็นต้นมาทั้งสี่เรื่องแสดงความบกพร่องภายในจิตใจซึ่งสร้างปัญหากระทบผู้อื่น ได้แก่ ความเห็นแก่ตัว ความโลภ ความกลัว โทสะ และความอ่อนแอ “บ้ายของหมอกควัน” และ “เป็นลม” แสดงความเห็นแก่ตัวของนายทุนที่บุกรุกทำลายธรรมชาติ เพราะมุ่งสร้างความมั่งคั่งให้แก่ตนเอง จนทำให้ชุมชนสลายตัวตามความจริงที่ว่า เมื่อธรรมชาติเสื่อมลง มนุษย์ก็มิอาจดำรงชีวิตอยู่ได้ แม้นายทุนมีอำนาจในการจัดการทรัพยากรจากการสัมปทานอย่างถูกต้องตามกฎหมาย แต่ก็สร้างความเดือดร้อนแก่ชุมชน ความถูกต้องอย่างสมมุติจึงไม่ใช่ความถูกต้องที่แท้จริง

ในกรณีของมนุษย์เงินเดือน ความเห็นแก่ตัวและความโลภ ซึ่งถูกกระตุ้นด้วยการพัฒนาด้านวัตถุ มีส่วนทำให้มนุษย์อ่อนแอ ไม่กล้าเผชิญความจริง มุ่งแสวงหาวัตถุจนยึดอยู่แต่กับวัตถุ โดยไม่คิดว่ามันเป็นเปลือก นิคมวิพากษ์วิจารณ์สังคมในยุคพัฒนาที่ยึดถือประโยชน์ทางวัตถุเป็นสรณะเพราะตกอยู่ในความหลง และยึดมั่นกับคุณค่าเทียมจนไม่รู้จักตัวเอง ดังปรากฏใน “อุโมงค์” (2527) เมื่อคนเน้นตัวเองเป็นศูนย์กลาง ละทิ้งความเอื้อเพื่อเกื้อกูลซึ่งช่วยธำรงสังคม ความผูกพันกลายเป็นความเพิกเฉย ไม่สนใจกัน คนแปลกแยกต่อกันและห่างเหินจากธรรมชาติ ค่านิยมใหม่นี้บ่อนทำลายความแข็งแกร่งภายในจิตใจ บุคคลกลายเป็นคนขี้ลาดจนไม่กล้าศึกษาเรียนรู้ความจริง ส่วนใน “สาบเสือ” (2542) นิคมชี้ให้เห็นว่าความเห็นแก่ตัว ความโลภ และโทสะทำให้คนเราพ่ายแพ้ต่อสัญชาตญาณสัตว์ป่า ซึ่งทำลายคุณค่าของความเป็นคนลงได้ ไม่ว่าจะเป็นผู้มีอุดมคติหรือไม่ ส่วน “เป็นลม” ระบบเศรษฐกิจทุนนิยม ประกอบกับความเจริญทางเทคโนโลยีเปิดโอกาสให้มีการทำลายธรรมชาติรุนแรงขึ้น จนเกิดการบุกรุกพื้นที่ป่าสงวน ซึ่งเท่ากับ การฉ้อฉลต่อสังคมและทำลายความสุขของคนไร้อำนาจ เมื่อคนในสังคมต่างคำนึงถึงผลประโยชน์ของตนเป็นที่ตั้ง เพิกเฉยต่อความทุกข์ยากของผู้อื่น การทำร้ายกันอย่างโหดเหี้ยมจึงกลายเป็นสิ่งปกติ

นิคมได้ยืนยันอย่างหนักแน่นว่า แม้เผชิญปัญหาที่ซับซ้อนและหนักหน่วงขึ้น แต่บุคคลสามารถเรียนรู้และทำความเข้าใจปัญหาเมื่อเผชิญความผันผวนของชีวิตได้ ดังที่เขาเสนอเรื่อง que แสดงศักยภาพของคนในยุคนี้คือ การดำรงอยู่อย่างรู้เท่าทันกฎธรรมชาติ การเรียนรู้ และการมุ่งในวิถีปฏิบัติของตน ใน “บ้ายของหมอกควัน” ภาวะไร้ความปลอดภัยอันเกิดจากความซับซ้อนของปัญหา ทำให้ชาวบ้านดำเนินชีวิตอย่างขาดความเชื่อมั่น สิ่งยึดเหนี่ยวของบุคคลก็คือ

ความคิดทางศาสนา แม้เป็นความคิดระดับชาวบ้าน นอกจากนี้ การสร้างตัวละครที่มีความแตกต่างทางศาสนาให้ดำเนินชีวิตร่วมกันได้ เป็นความตั้งใจของผู้แต่งที่ต้องการยืนยันว่า มนุษย์สามารถทำความเข้าใจและอยู่ร่วมกันได้อย่างเป็นสุข เพื่อกระตุ้นให้ผู้อ่านตระหนักถึงคุณค่าของความสัมพันธ์และการปฏิบัติต่อกันของคนในสังคม กล่าวคือ หากลดทิวทัศน์ และไม่มียึดมั่นในความคิดของตนอย่างสุดโต่ง ความเข้าใจก็จะเป็นมรรคผลที่ช่วยจรรโลงสังคมให้สงบสุข

นิคมได้เน้นย้ำความสัมพันธ์ของคนกับธรรมชาติหนักแน่นขึ้น โดยเฉพาะการเรียนรู้ความหมายจากธรรมชาติ คนใช้ชายชาวประมงใน “อุหมัง” เป็นตัวแทนของคนที่ใช้ชีวิตกลมกลืนและรู้ในคุณค่าของธรรมชาติ การประกอบอาชีพหาปลาโดยอาศัยความสมบูรณ์ของทะเลทำให้เขาเห็นความเกื้อกูลของธรรมชาติ การเรียนรู้คุณค่าของการให้และเกื้อกูลจากธรรมชาติกล่อมเกลาให้เขาหยิบบรรยากาศความเป็นมิตรและปรารถนาดีแก่ผู้อื่น เขาเป็นตัวแทนของผู้เพื่อแผ่หัวใจต่อคนที่ร่วมชะตากรรมเดียวกัน แตกต่างจากคนเมืองที่หลบภัยและถูกพันธนาการไว้กับเปลือกคือวัตถุ

เมื่อแสดงปัญหาที่คนด้อยโอกาสถูกผู้มีอำนาจคุกคาม นิคมก็ไม่ละเลยที่จะแสดงคุณธรรมของผู้ถูกกระทำ อันได้แก่ ความเห็นอกเห็นใจ ความมีน้ำใจและความปรารถนาดีต่อกัน ความแข็งแกร่งภายในจิตใจ ความรักความผูกพันในครอบครัว ความรับผิดชอบและความมานะบากบั่น ดังที่ชี้ให้เห็นว่า คนธรรมดาสามัญยังหยิบบรรยากาศดีให้แก่กันด้วยการรับฟังและปรับทุกข์กัน เช่น ใน “เป็นลม” แม้มืออาจช่วยเหลืออะไรได้มากไปกว่าการปลอบประโลม แต่สิ่งเล็กน้อยนี้ก็ช่วยให้คนเหล่านี้รู้สึกว่ามีได้อยู่อย่างโดดเดี่ยว ส่วนคนใช้ชายชาวประมงใน “อุหมัง” เป็นตัวละครที่แสดงคุณค่าด้านนี้ได้อย่างชัดเจน กล่าวคือ ขณะที่สภาพทางกายของเขาบาดเจ็บและต้องรับน้ำเกลือ แต่เขายังมีน้ำใจปลอบคนไข้อื่น

นิคมแสดงชีวิตหลายแง่มุมทั้งความบกพร่องและคุณค่าที่น่าชื่นชม ขณะเผชิญความผันผวนของชีวิต ความรู้เท่าทันจะพยุ่งให้บุคคลต่อสู้ปัญหาได้อย่างเข้มแข็ง สามารถต่อสู้ความเจ็บป่วยทางกายอย่างมีความหวัง การดำรงชีวิตอย่างรู้คุณค่าของตัวเองและสำนึกในคุณค่าของธรรมชาติ จึงเป็นหลักการสำคัญในชีวิต ส่วนความรักเป็นคุณค่าที่มีพลังให้มนุษย์สามารถต่อสู้อุปสรรค ความรักมีคุณค่ายิ่งใหญ่ ความรักเป็นคุณค่าที่ความยากไร้มีอาจลดทอนลงได้ ความรักความผูกพันของคนธรรมดาสามัญที่เป็นทั้งญาติมิตรและคนอื่นพอจะพยุ่งชีวิตให้ดำรงอยู่ท่ามกลางความมืดมนได้

คุณค่าทางปัญญาที่ให้หลักยึดเหนี่ยวทางจริยธรรมดังกล่าวนี้ จะปรากฏแก่ผู้รับได้ด้วยการตีความในการรับสาร โดยต้องผ่านการวิเคราะห์ ในการศึกษาที่ผู้วิจัยพบว่านิคมรายยาวใช้กลวิธีหลัก 2 ส่วนที่สัมพันธ์กันคือ สัญลักษณ์ ผู้เล่าเรื่องและมุมมอง นิคมใช้สัญลักษณ์เพื่อสื่อความหมาย สัญลักษณ์คือเครื่องมือและวิธีการอธิบายความหมายที่เขาต้องการสื่อสาร ซึ่งช่วยให้การสื่อความหมายทั้งความคิดและอารมณ์ชัดขึ้น สัญลักษณ์ที่ปรากฏในเรื่องสั้นยุคแสวงหา มี 4 กลุ่ม คือ สัญลักษณ์ในฉาก สัญลักษณ์ในพฤติกรรม สัญลักษณ์ในวาทะ และ

สัญลักษณ์ในหลายองค์ประกอบ ฉากที่โดดเด่นได้แก่ ฉากภยธรรมชาติในการล่องเรือและการต่อสู้ภายในจิตใจของสี่تهم ใน “ศึก” มีระเซ้เป็นสัญลักษณ์แทนอำนาจอันลึกลับภายในจิตใจ พฤติกรรมการฟันข้อเท้าขาดเป็นสัญลักษณ์แทนการต่อสู้กับอำนาจฝ่ายต่ำ แม้ต้องแลกกับความเจ็บปวดและความพิการทางกายแต่ก็สามารถรักษาความกตัญญูไว้ได้ ดำรงไว้ซึ่งจิตใจที่เต็มสมบูรณ์ ฉากบนต้นไม้ที่ตัวเอกขึ้นไปเก็บลูกนกสาธิตา ใน “คนบนต้นไม้” ก็แสดงความขัดกันของการกระทำกับความใฝ่ฝัน บ่งบอกความไม่ฉุกเฉินและไม่รู้เท่าทันตนเอง พฤติกรรมที่เป็นสัญลักษณ์โดยปกติก็แทรกอยู่ในฉาก พฤติกรรมของวิทย์ ตัวเอกใน “ความเปลี่ยนแปลง” ที่เปลี่ยนจากเอาใจใส่ดูแลนกเป็นทอดทิ้งให้อยู่ตามยถากรรม ชวนให้ผู้อ่านค้นหาความบกพร่องที่อยู่ภายในจิตใจของเขา ส่วนพฤติกรรมของน้อม ตัวละครใน “เช้าวันหนึ่ง” ก็แสดงการครอบงำของความเชื่อสิ่งเหนือธรรมชาติของคนชนบท ที่เชื่อมโยงกับการยอมจำนนต่ออำนาจอย่างไร้เหตุผล ไม่ต่างกับสำเร็จ ตัวละครใน “ต้นทาง” ที่ยอมอุกยงเพื่อจะได้ปกป้องชีวิตและทรัพย์สินของตนให้พ้นอันตรายจากมิถิลลาซีฟ โดยหารู้ไม่ว่าการสร้างอำนาจของตนเป็นการทำลายชีวิตขณะที่ ใน “มากับลมฝน” พฤติกรรมของตัวเอกกระตุ้นความคิดของผู้อ่านในแง่ที่ชี้ให้เห็นว่าการปฏิเสธสังคมอย่างสุดโต่งนำไปสู่หายนะแห่งชีวิตได้ ทั้งนี้เพราะเขาไม่เข้าใจตัวเองและธรรมชาติอย่างแท้จริง

ส่วนสัญลักษณ์ในวาทะเห็นได้จากบทสนทนาและคำบรรยายคลื่นสำนึกที่มีเกือบทุกเรื่อง วาทะที่โดดเด่น ได้แก่ วาทะของตัวเอกชายใน “ปล่อยนก” ซึ่งตั้งคำถามเกี่ยวกับแก่นแท้ของการทำบุญ เชื่อมโยงกับความหมายของการปลดปล่อยโดยไม่ต้องกักขังเสียก่อน นั้นหมายถึงการตั้งคำถามต่อความสัมพันธ์เชิงอำนาจ ที่คนเข้าไปจัดการกับธรรมชาติและสภาพนาความเชื่ออย่างหลอกลวง นอกจากคำบรรยายและบทสนทนาเป็นวาทะที่ชวนขบคิดแล้วยังพบว่านิคมใช้ชื่อเรื่องเป็นส่วนหนึ่งของการเล่าเรื่องอีกด้วย วาทะที่เด่นในชื่อเรื่อง ได้แก่ “สิ่งที่หล่อนพอจะทำได้” ชื่อเรื่องนี้กระตุ้นให้ผู้อ่านไล่ไจรายละเอียดในเรื่อง และพบว่า การร้องให้เป็นเพียงสิ่งเดียวที่พอจะทำได้ในสถานการณ์ที่สิ้นหวัง ส่วน “ต้นทาง” เมื่อโยงกับเรื่องก็ชวนให้ตีความในเชิงลึกว่า ทางในที่นี้หมายถึงทางรอดหรือทางแห่งหายนะ แต่เมื่อพิจารณา วาทะของเขียนในบทสนทนาจบมาดีแล้ว ผู้อ่านก็ถูกโน้มน้าวว่าทางที่คิดว่าเป็นทางรอดนั้น เป็นการสำคัญผิดของความคิดอันเป็นต้นทางนั่นเอง

ส่วนสัญลักษณ์ในหลายองค์ประกอบที่โดดเด่นปรากฏใน “คนดำน้ำ” เรื่องสั้นที่แฝงการวิพากษ์วิจารณ์คนหลายกลุ่มสังคมไทย ในบริบททางสังคมที่นักศึกษาเริ่มมีบทบาท ผู้แต่งใช้ทั้งฉาก วาทะและพฤติกรรมของตัวละครเป็นสัญลักษณ์ของวิธีการและเป้าหมายในชีวิตของคน 4 กลุ่ม คือ ผู้มีอำนาจทางการเมือง นายทุน เกษตรกร และปัญญาชนคนรุ่นใหม่ พร้อมกับความขัดแย้งในโครงเรื่อง เมื่อคนดำน้ำที่มุ่งค้นหาความหมายอย่างเอาจริงเอาจังปรากฏในฉาก

สัญลักษณ์ของนิคม รายยาวในเรื่องสั้นยุคศตวรรษที่สิบโหล จัดได้เป็น 3 กลุ่ม คือ สัญลักษณ์ในฉาก สัญลักษณ์ในพฤติกรรม และสัญลักษณ์ในวาทะ เมื่อพิจารณาสัญลักษณ์ในยุคนี้ พบว่านิคมเลือกใช้สัญลักษณ์สื่อสารเนื้อหาทางอารมณ์ที่เข้มข้นขึ้น เน้นปัญหาความเป็นความตายที่น่าสลดและน่าเขย็ยหันต่อความลวง ในความคิดของคนในสังคมรุนแรงขึ้น ดังจากการทำงานของรถแทรกเตอร์ ในการโค่นป่าและปลิดชีวิตได้ใน “เป็นลม” ฉากการเดินทางฝ่าแดดขึ้นเขาเพื่อไปรับศพญาติ แทรกด้วยความสนใจของเด็กต่อแพะที่ภายหลังก็ถูกฆ่าและแปรสภาพไป ใน “บ้ายของหมอกควัน” ฆาตกรรมของแพะถูกวางเทียบกับการดำรงอยู่ของคนที่มีความเลือกจำกัดซึ่งต่างก็ตกเป็นเหยื่อของอำนาจ ส่วนวาทะของลูกชายซึ่งที่ปฏิเสธสิ่งที่ไม่ใช่ชีวิตอย่างแท้จริง (เป็นซาก) แสดงความรู้รับอันลึกซึ้งที่ชวนให้อ่านทบทวนความจริงที่ถูกมองข้าม ฉากทะเลใน “อุหมัง” แผงการเสียดสีพฤติกรรมคนเมืองโดยใช้อุหมังหรือปูเสฉวนที่รักเปลือกเป็นสัญลักษณ์ แทรกวาทะที่แสดงความน่าซึ้งของพฤติกรรมของสัตว์ชนิดนี้ที่ซี้ซี้มอมย ฆลาดกั้วที่ จะอยู่ด้วยตนเองและรักเปลือกยิ่งชีวิต

เรื่องสั้นของนิคม รายยาวทั้งสองยุค ใช้ผู้เล่าเรื่องที่ไม่ใช่ตัวละครในเรื่องทั้งหมด ความเห็นของผู้เล่าเรื่องปรากฏในคำบรรยายและใช้มุมมองภายนอก ได้แก่ “ความเปลี่ยนแปลง” “ต้นทาง” “ปล่อยนก” “คนดำน้ำ” “สิ่งที่หล่อนพอจะทำได้” “บ้ายของหมอกควัน” และ “เป็นลม” แต่มีเรื่องที่ใช้มุมมองภายในแทรกอยู่ด้วย ได้แก่ “คนบนต้นไม้” “ฝันแล้ง” “เช้าวันหนึ่ง” “มากับลมฝน” “ศึก” “อุหมัง” และ “สาบเสือ”

ในประเด็นผู้เล่าเรื่องแบบผู้รู้ที่เน้นมุมมองภายนอก ผู้เล่าเรื่องจะบรรยายลักษณะทางกายภาพโดยไม่แสดงทัศนคติหรือความเห็นเกี่ยวกับการกระทำของตัวละคร หรือกล่าวได้ว่าผู้เล่าเรื่องทำหน้าที่เสมือนผู้สังเกตการณ์ที่ไม่ตัดสินแทนผู้อ่าน ผู้อ่านสามารถเก็บรายละเอียดของตัวละครได้จากคำบรรยายและบทสนทนา เพื่อนำทางไปสู่การตีความ เรื่องสั้นที่โดดเด่นด้านมุมมองภายนอกได้แก่ “ความเปลี่ยนแปลง” ผู้เล่าบรรยายพฤติกรรมของวิทย์ ความทุกข์ทรมานของนกพิราบขาว และใช้บทสนทนาของตัวละครที่แสดงความขบขันเมื่อเห็นความพิการของนกและหมา สะท้อนจิตใจอันตลกดำของคนที่ขาดความรับผิดชอบและไร้ความเมตตา ใน “ต้นทาง” ผู้เล่าเล่าแต่สิ่งที่ตัวละครพูดเกี่ยวกับความเชื่อเรื่องหนึ่งเหนียวของสำเร็จ ส่วนใน “สิ่งที่หล่อนพอจะทำได้” ผู้เล่าบรรยายภาพอันเกิดจากความรุนแรงของสงครามเวียดนาม ควบคู่กับอาการปวดหัวอย่างรุนแรงของตัวละครและแทรกบทสนทนาของตัวเอกหญิงกับสามีที่ไม่แยกเครื่องหมายอัญประกาศ สื่ออารมณ์ขมขื่นสิ้นหวังท่ามกลางความเลวร้ายของสงครามได้อย่างมีพลัง ส่วนใน “บ้ายของหมอกควัน” และ “เป็นลม” ซึ่งเป็นเรื่องสั้นในยุคศตวรรษที่สิบโหล ผู้เล่าบรรยายภาวะไร้ความปลอดภัยและความสูญเสียของคนที่มีทางเลือกจำกัดโดยไม่แสดงมุมมองภายใน แต่บรรยายฉากและแสดงบทสนทนา ที่บอกสิ่งที่ตัวละครประสบทั้งอดีตและปัจจุบันให้อ่านปะติดปะต่อเอาเอง ชวนให้อ่านใส่ใจรายละเอียดอันแสดงฆาตกรรมของคน

เล็ก ๆ ได้อย่างแยกกาย การใช้มุมมองนี้กระตุ้นให้เกิดการตีความได้หลายทาง เพราะผู้เล่าไม่แสดงความรู้สึกนึกคิดโดยตรง แต่ผู้อ่านก็สามารถเข้าใจความคับแค้นอัดอั้นจากคำบรรยาย และบทสนทนา เรื่องที่ผู้มุมมองภายนอกที่เด่นมากอีกเรื่องหนึ่งก็คือ “สาบเสือ” ซึ่งแต่งหลังสุด ผู้เล่าละเว้นการแสดงตัวตนภายในด้วยการแสดงความลุ่มหลงใจตัวละคร แต่ผู้มุมมองภายนอกแสดงฉากที่สร้างความยากลำบากหรือความทุกข์กาย ที่เป็นโอกาสให้ตัวละครเผย “ธาตุแท้” หรือสัญชาตญาณสัตว์ป่าออกมา บทสนทนาในเรื่องนี้ช่วยเสริมข้อขัดแย้งในการแสดงออก ที่ชวนให้วิเคราะห์ลงไปถึงพฤติกรรมภายในด้วย

ส่วนการใช้ผู้เล่าเรื่องแบบผู้รู้ที่เน้นมุมมองภายใน ก็ช่วยให้ผู้อ่านเห็นความขัดแย้งภายในของตัวละคร อันเป็นที่มาของพฤติกรรมทั้งที่บกพร่องและน่าชื่นชม การเผยให้ผู้อ่านสัมผัสกับความรู้สึกนึกคิดของตัวละครด้วยผู้เล่าอย่างผู้รู้ ใน “ศึก” ช่วยให้ผู้อ่านตระหนักถึงโอกาสที่จะเปลี่ยนแปลงต่ออำนาจลึกลับหรือกิเลส ที่ทำร้ายคนที่จิตใจอ่อนแอได้ทุกเมื่อ แต่การต่อสู้ภายในจิตใจของสีเท็มระหว่างมโนธรรมกับความโลภ ที่เขาพยายาม “เข่นฆ่า” ไม่ใช่สิ่งที่จะทำได้โดยง่าย แต่หากมีความเด็ดเดี่ยวพอกระทั่งยอมสูญเสียอวัยวะ ก็ยังรักษาความเป็นคนเอาไว้ได้ใน “อุหมั่ง” การแสดงความรู้สึกนึกคิดของตัวเอกหญิง ที่ใคร่ครวญถึงการดำรงอยู่ของอุหมั่ง เพื่อนของเธอ และคนใช้ชายชาวประมง การตั้งคำถามของตัวละครเป็นองค์ประกอบสำคัญ ที่กระตุ้นผู้อ่านให้ตระหนักถึงความสำคัญของจิตใจ ซึ่งเป็นสิ่งที่คนควรยึดถืออย่างแท้จริงมิใช่เปลือก ขณะที่การแสดงมุมมองภายในของจอมตัวละครใน “เป็นลม” ก่อนเสียชีวิต แผงการเสียชีวิตชะตากรรมและชีวิตที่ไร้ค่าของคนจนไว้อย่างน่าเจ็บปวด เขาฝันถึงบ้าน ลูกชาย และสวนกาแฟ ซึ่งเป็นความหวังสูงสุดของเขาค่อย ๆ ดับวูบลงพร้อม ๆ กับชีวิตของเขาเอง ผู้แต่งขมวดท้ายด้วยมุมมองภายนอก ด้วยบทสนทนาที่พ่อของจอมพูดกับหลานปู่ของแก้ว จอมตายเข้าไปเป็นปี จึงไถ่ที่ไม่ได้ สะท้อนความไร้ค่าของชีวิต ท่ามกลางความลวงของสังคมที่พัฒนาทางวัตถุ

กล่าวได้ว่า นิคม รายยวาเป็นนักเขียนที่ระมัดระวังและพิถีพิถันในการสร้างงานภาษาที่เรียบกระชับ และมักไม่ปรุงแต่ง ทำให้ผู้อ่านจำเป็นต้องอ่านละเอียด เพื่อหาความหมายที่ซ่อนเร้นอยู่อีกระดับหนึ่ง ความคงเส้นคงวาของนักประพันธ์ผู้นี้ คือ ความคิดที่เน้นคุณค่าของการเรียนรู้ให้ค้นพบความจริง ทั้งในระดับภายในตัวตนของคนและสังคม สิ่งที่กล่าวได้ว่าเป็นพัฒนาการทางความคิด ก็คือการแสดงปัญหาที่ซับซ้อนให้เห็นได้ผ่านการสังเกตอย่างเอาใจใส่ของผู้แต่งในประสบการณ์จริง อย่างไรก็ตาม ในเรื่องปัญหาซับซ้อนมากขึ้น เช่น “บ้ายของหมอกควัน” นิคมดูเหมือนจะฝากความหวังไว้กับผู้อ่าน ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งในสังคม ให้ช่วยกันแก้ไข ก่อนที่การทำร้ายกันในสังคมอย่างเคลือบคลุมนั้นจะรุนแรงยิ่งขึ้น การปลุกสำนึกทางจริยธรรมดังกล่าวจะยังอยู่ในระดับปัจเจกบุคคล แต่ผู้รับสามารถทำความเข้าใจได้ว่า ปัจเจกบุคคลก็คือหน่วยสำคัญในสังคมและโลก และทุกคนมีสิทธิเท่าเทียมกันที่จะดำรงตนอยู่อย่างมีศักดิ์ศรี

ในแง่ลวิธีนั้น เห็นได้ว่า นิคมยังเห็นประโยชน์ของสัญลักษณ์ ซึ่งสามารถใช้แทรกได้ในหลายองค์ประกอบของเรื่องสั้น อย่างไรก็ตาม เรื่องที่ใช้มุมมองภายนอก เช่น “บายของหมอกควัน” และ “สาบเสือ” ซึ่งปรากฏมากขึ้นหลังจาก “คนดำน้ำ” ดูจะทำหายความจดจ่อของการอ่านได้มากกว่า

ข้อเสนอแนะ

ควรมีการศึกษาเปรียบเทียบพัฒนาการ การสร้างงานของนักเขียนร่วมสมัยคนอื่น ๆ ที่นำเสนอปัญหาและการดำรงอยู่ของคนในแง่มุมต่างๆ